International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly

ISSN – 2347-7075
Impact Factor – 0.899
Vol.3 No.2 Nov–Dec. 2015

स्त्री सक्षमीकरणात महिला संघटनाची भूमिका : नारी समता मंच

श्रीमती छाया कृष्णा गायकवाड
सहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग
आर्टस् ॲण्ड कॉमर्स कॉलेज, पुसेगाव

प्रस्तावना :

१९५० आणि ६० च्या दशकात भारतातील सामुदायिक विकास प्रकल्पांमध्ये महिलांना लाभार्थी म्हणून पाहिले जात होते परंतु प्रत्यक्षात मोजक्याच महिलांना फायदा झाला. महिलांची स्थिती सुधारण्याची गरज क्षेत्रीय प्रेरकांच्या लक्षात आल्याने महिलांच्या विकासातील सहभागावर आधारित महिला संघटनांची निर्मिती झाली. महिलांसाठी रोजगार निर्मितीमध्ये सरकार प्रायोजित संघटनांपेक्षा बिगर सरकारी संस्था आणि लढाऊ संघटनांना मोठे यश मिळाले आहे. ग्रामीण महिला संघटनांनी गावातील अधिकाऱ्यांना पिण्याचे पाणी देण्यास भाग पाडले आहे आणि बेरोजगार ग्रामीण कामगारांसाठी रोजगार निर्माण करण्याची मागणी केली आहे. "स्वयंरोजगार महिला संघटना" त्यांच्या संबंधित व्यवसायातील अशा महिलांच्या वाटाघाटींना समर्थन देते आणि महिलांच्या हक्कांसाठी संघर्ष करणाऱ्या इतरांनाही महिलांचे स्वातंत्र्य वाढवण्याच्या दृष्टिने आरोग्य, शिक्षण आणि रोजगारामध्ये विकास प्रकल्प हाती घेतले आहेत. काही संस्था बालसंगोपन सेवा प्रदान करतात आणि इतर महिलांना क्रेडिट मिळवण्यात मदत करतात. या महिला संघटनाची महिला सक्षमीकरणात महत्वाची भूमिका निभावतात.

संशोधनाचा उद्देश :

१. भारतीय महिला संघटनाचा अभ्यास करणे.
२. नारी समता मंच या महिला संघटनेचा अभ्यास करणे.
३. महिला संघटनेचे स्त्रियांच्या सक्षमीकरणातील भूमिका अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पद्धती वापर केला असून या प्रस्तुत शोधप्रबंधाच्या अभ्यासासाठी प्राथमिक व दुय्यम साधनांचा आणि सर्वेक्षणात्मक, विश्लेषणात्मक व वर्णनात्मक पध्दतीचा उपयोग करुन महिला संघटनाचे अध्ययन करण्यात आले आहे. त्याबरोबर स्थळ भेटी, मुलाखत, वेबसोर्स इत्यादी घटकांच्या आधारे सदर संशोधनासाठी माहिती संकलित करण्यात आलेली आहे.

विषय प्रवेश :

भारतीय समाजात स्त्रियांना पुरूषांच्या बरोबरीने समानतेची वागणूक मिळवून देण्यासाठी विविध महिला संघटनांनी उल्लेखनीय कार्य केलेले आहे. स्त्रियांचा राजकीय सहभाग वाढविण्यासाठी राजकीय निर्णय निर्धारण प्रक्रियेत त्यांना सहभागी करून घेण्यासाठी प्रथम त्यांचा आर्थिक व सामाजिक दर्जा सुधारणे आवश्यक होते त्यासाठी विविध संघटना स्थापन करण्यात आल्या. स्त्रियांचा कनिष्ठ, दुय्यम दर्जा त्यांचे आर्थिक परावलंबन आणि अनिष्ट, अन्यायी, प्रथा, परंपरा यांचे निर्मूलन करण्याची अखिल भारतीय महिला परिषद (१९१०), वुमेन्स इंडियन असोसिएशन (१९१७) नॅशनल कौन्सिल ऑफ वुमेन इन इंडिया (१९२५) या संघटनाची स्थापना झाली.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर अखिल भारतीय महिला परिषदेचे कार्य थंडावले होते. वास्तविक महिलांच्या समस्या सोडविण्याचे एक स्वतंत्र व्यासपीठ या नात्याने या संस्थेचे कार्य अधिक जोमाने चालावयास पाहिजे होते. परंतु शासकीय ध्येयधोरणांना आणि योजनांना केवळ सहकार्य करणे एवढेच मर्यादित कार्य या परिषदेकडून होऊ लागले. साहजिकच अखिल भारतीय महिला परिषदेतील कार्यकर्त्या स्त्रिया विविध राजकीय पक्षाकडे आकर्षित झाल्या. वास्तविक स्त्रियांच्या समस्या सोडविण्यासाठी आणि त्यांचा राजकीय सहभाग वाढविण्यासाठी राष्ट्रीय पातळीवर एक व्यापक आणि भक्कम स्वरूपाची महिला संघटना कार्यरत राहणे आवश्यक होते. दरम्यान १९४५ साली एक जागतिक महिला परिषद भरविण्यात आली. या परिषदेत सर्व देशातील स्त्री संघटनानी एकत्र येऊन विमेन्स इंटरनॅशनल डेमोक्रॅटिक फेडरेशन या नावाची संस्था स्थापन केली. (वातार, (१ जानेवारी १९७७) : १७) भारतात १९५४ साली कलकत्ता येथे भारतीय महिला फेडरेशनची स्थापना होऊन ही संघटना जागतिक आंतरराष्ट्रीय महिला फेडरेशनला जोडण्यात आली. अखिल भारतीय महिला फेडरेशनला संलग्न असणाऱ्या विविध महिला संघटना आणि शाखा संपूर्ण देशभर स्थापन झाल्या.

या महिला संघटनांनी स्त्रियांच्या सामाजिक, आर्थिक विकासासाठी प्रयत्न केला असला तरीही त्यांच्याकडून स्त्रियांचा राजकीय सहभाग वाढविण्यासंबंधीचे कार्य फारसे होऊ शकले नाही. त्यामुळे देशात केवळ स्त्री संघटनांची आणि स्त्री गटाची संख्या वाढवून भागणार नाही तर त्यांच्यात राजकीय जाणीव आणि जागृती निर्माण होणे गरजेचे आहे. स्त्री संघटनांनी स्त्रियांना राजकीय स्वरूपाचे ज्ञान दिले पाहिजे की जेणेकरून स्त्रियांना राजकारणात सहभागी होणे सुलभ होईल.

१९७५ पासून भारतात या स्त्री संघटना चळवळीला मोठया प्रमाणात सर्व पातळीवर चालना मिळाली, स्त्री संघटनांचे लक्ष किंवा उद्देश सामाजिक आणि आर्थिक न्याय प्राप्त करणे हा होता. त्या दृष्टिकनातून अगदी तळागाळापासून स्त्री संघटना प्रस्थापित झालेल्या दिसतात. (लोकसत्ता, (११ एप्रिल २०१५) : १) हा उद्देश सफल करीत असताना जरी राजकारणात सक्रिय सहभागी होण्यापासून अनेक कारणास्तव स्त्रिया वंचित राहिल्या असल्या तरी शासकीय रचनेवर निश्चितच आपले उद्देश साध्य करण्यासाठी हितसंबंधी गटाच्या स्वरूपात दबाव आणण्यात काही प्रमाणात यशस्वी झालेल्या आहेत. तेव्हा आंतरराष्ट्रीय पातळीवर निर्माण झालेल्या स्त्रीविषयक चळवळीचा प्रभाव आणि राष्ट्रीय पातळीवर स्त्री संघटनाच्या वाढलेला दबाव यामुळे स्त्रियांच्या विकासासंबंधीची शासकीय धोरणे आणि कार्यक्रम राबविण्यात येऊ लागले.

१९७० च्या दशकाच्या सुरुवातीला महाराष्ट्राला मोठ्या दुष्काळाचा सामना करावा लागला. वाढत्या किमती, काळाबाजार यामुळे सर्वसामान्य नागरिकांचे जगणे असह्य झाले आहे. समाजवादी पक्षाच्या मृणाल गोरे, भाकपच्या अहिल्या रांगणेकर आणि प्रमिला दंडवते यांच्या नेतृत्वाखाली 'महागाई प्रतिकार संयुक्त समिती' (किंमतवाढी विरुद्ध संयुक्त आघाडी) स्थापन करण्यात आली. या समितीने १९७३ मध्ये मुंबईत सुरू केलेल्या महागाईविरोधी आंदोलनाने शहरातील महिलांना महागाईविरोधात एकत्र केले. चळवळ झपाट्याने वाढून ग्राहक संरक्षणाची जनआंदोलन बनली. या आंदोलनात हजारो महिलांचा सहभाग आहे. महिलांनी रस्त्यावर उतरून थाळी, लाटाने मारून निषेध करण्याचा नवीन प्रकार या आंदोलनात शोधला गेला. त्याच सुमारास महाराष्ट्रात शंभर वेगवेगळया ठिकाणी अशीच आंदोलने करण्यात आली.

या घटनांमुळे महिलांना सामाजिक चळवळींमध्ये सहभागी होण्यासाठी आणि त्यांच्या समस्या मांडण्यासाठी प्रोत्साहन मिळाले. या काळात एकूणच मूड उत्साही होता. साहित्यातही अनेक महिला लेखिका मोकळेपणाने व्यक्त होताना दिसल्या. तथापि पारंपरिकपणे त्यांचे जीवन पुरुषाभोवती फिरणे अपेक्षित होते त्या पद्धतीने स्त्रियांसाठी फारसा बदल झाला नाही. १९६१ मध्ये हुंडाविरोधी विधेयक मंजूर होऊनही हुंडाबळीचा मुद्दा गाजत होता. एक प्रकारचा गतिरोध जाणवत होता आणि ही गतिरोध मोडणे अत्यावश्यक होते. आंतरराष्ट्रीय महिला वर्षाने महिला संघटनांना हे साध्य करण्याची संधी दिली. (पटेल, (१९९१) : ८) युनायटेड नेशन्सद्वारे 'आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष' (१९७५) हे महिलांच्या कार्यक्षमतेबद्दल आणि आर्थिक विकासातील त्यांच्या भूमिकेबद्दलच्या धारणा बदलण्यासाठी एक महत्त्वपूर्ण वळण म्हणून मानले जाते. आधुनिक पाश्चात्य स्त्रीवादी विचार आणि चळवळींचा भारतीय स्त्रियांना परिचय करून देण्यातही मदत झाली. या वर्षाने भारतातील महिला संघटनांना मॅक्रो आणि सूक्ष्म स्तरावर नवीन उपक्रम हाती घेण्यासाठी प्रेरित केले ज्याचा उद्देश महिलांना सक्षम बनवण्याच्या उद्देशाने होता. महाराष्ट्रातही या वर्षी स्त्रीवादी चळवळीला पाय रोवण्यास मदत झाली. महिलांच्या प्रश्नांसाठी राज्यभरातील अनेक गट पुढे आले. यातील विविध स्त्रिया विषयक काम करणाऱ्या संघटनेमध्ये पुणे जिल्ह्यातील नारी समता मंच या महिला संघटनाचा प्रातिनिधिक स्वरूपात कार्यप्रणालीचा अभ्यास पुढीलप्रमाणे केला आहे.

नारी समता मंच :

कौटुंबिक हिंसाचार, स्त्रियांना समान संधी, निर्णय स्वातंत्र्य आदी प्रश्नांची चर्चा स्त्री-पुरूष समतेच्या मूल्यांच्या आधारे सुरू झाली. याचा परिणाम म्हणून राजकीय, सामाजिक क्षेत्रात स्त्री जागृतीला एक नवीन वळण मिळाले. सभा, संमेलने, मोर्चे, अधिवेशन, चर्चासत्रे याद्वारे समतेच्या चर्चा विश्वात लिंगभावाच्या पैलूंचा समावेश झाला. स्त्री-मुक्ती चळवळीचा हा विस्तार निरनिराळ्या सामाजिक स्तरावर जसा पोहचू लागला तसतसे स्त्रियांचे आत्मभान मोठया प्रमाणावर जागृत होऊ लागले. स्त्रियांचे सक्षमीकरण यासारखा नवीन शब्द प्रचलित झाला. स्त्री-पुरूष समतेच्या चळवळीमुळे समाजाचे एक पाऊल पुढे पडले. याच काळात पुण्यात झालेल्या तरुण विवाहितांच्या मृत्यूमुळे कौटुंबिक छळ हा मुद्दा चर्चेत आला. यामुळे पुण्यातील विद्या बाळ, डॉ. नीलम गोऱ्हे, डॉ. सत्यरंजन साठे, वसुधा-अजित सरदार या सारे अस्वस्थ होते. मग यावर काही करण्यासाठी त्यांनी १९८२ मध्ये एकत्र यायला सुरुवात केली. दर बुधवारी ते भेटत. यातून नारी समता मंचाच्या बांधणीला सुरुवात झाली. यातूनच 'स्त्री-पुरूष समानतेच्या दिशेने' हे घोषवाक्य घेऊन 'नारी समता मंच' या महिला संघटनेची स्थापना पुणे येथे १९८२ मध्ये करण्यात आली.

'नारी समता मंच' नावातच समतेच्या मूल्याचा उच्चार उद्धृत करण्यात आला आहे. स्त्रियांवरील अत्याचाराला प्रतिबंध इंथपासून सुरुवात करून ग्रामविकास, शिक्षण, आरोग्य, पाणी पुरवठा अशा अनेक प्रश्नांवर मंचाचे काम विस्तारले आहे. कौटुंबिक हिंसाचार, एकतर्फी आकर्षणातून तरुणींच्या हत्या, कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ अशा हिंसाचाराच्या अनेक मुद्यांवर मंच कार्यरत आहे.

आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष (१९७५) आणि आंतरराष्ट्रीय महिला दशक (१९७६-१९८५) मुळे लिंग आधारित अधीनता आणि हिंसाचारावर स्त्रीवादी चेतना वाढली. या संदर्भाने महिलांच्या स्वायत्त समूह/गटांच्या निर्मितीला चालना दिली. नारी समता मंच हे लिंग आधारित हिंसाचाराच्या मुद्यांवर अनौपचारिकपणे काम करण्यास सुरुवात केलेल्या अशा सुरुवातीच्या सामूहिकांपैकी एक आहे. कामाचे स्वरूप कौटुंबिक हिंसाचाराच्या तक्रारींमध्ये बोलणे, त्यांच्या घरी भेट देणे, महिलांना आवश्यक असल्यास पोलिस तक्रारीसाठी मदत करणे इत्यादीद्वारे हस्तक्षेप करणे असे होते. लवकरच हे लक्षात आले की केवळ महिलांना मदत करणे पुरेसे नाही तर महिलांसोबतच पुरुषांमध्ये जागरूकता आणि संवेदनशीलता निर्माण करणे आवश्यक आहे. यामुळे स्त्रिया आणि पुरुषांना संवेदनशील करण्यासाठी लिंग आधारित हिंसाचाराच्या मुद्यांवर जनजागृती मोहीम राबवण्यात आली.

समानतेचे मूल्य 'नारी समता मंच' या नावानेच उद्धृत केले आहे. लिंग आधारित हिंसाचाराच्या प्रतिबंधाची सुरुवात करून नारी समता मंचने (यापुढे मंच म्हणून उल्लेख केला) आपले कार्य ग्रामीण आणि आदिवासी विकासाच्या विविध समस्या जसे की शिक्षण, आरोग्य आणि पाणी पुरवठा करण्यासाठी विस्तारित केले. कौटुंबिक हिंसाचार, एकतर्फी आकर्षणातून तरुण महिलांवर होणारे हल्ले तसेच कामाच्या ठिकाणी महिलांचा लैंगिक छळ यासारख्या लिंग आधारित हिंसाचाराच्या मुद्यांवर मंच सक्रियपणे काम करत आहे.

'लिंग' ही मूलभूत श्रेणी म्हणून विचारात घेऊ वेगवेगळ्या नातेसंबंधांमधील लिंग वास्तवाचे विश्लेषण करण्याचा प्रयत्न मंच करत असतो. यामध्ये लिंग विश्लेषणाचा विस्तार करण्याची गरज निर्माण झाली कारण लिंग हे केवळ नातेसंबंधांपुरते मर्यादित नाही तर सर्व सामाजिक संरचना आणि संस्थांमध्ये उपस्थित आहे. याद्वारे उपेक्षित लोकांना सहयोग दिला जातो. त्याचप्रमाणे लोकशाही संस्थांमधील हस्तक्षेपाचे महत्त्व लक्षात घेऊन स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये लैंगिक एकीकरणाच्या दृष्टिकोनातून काम मंच करते.

नागरी समता मंच चे कार्य सदस्य :

यामध्ये विद्या बाळ - संस्थापक सदस्य आणि सल्लागार, साधना दधीच - संस्थापक सदस्य आणि सध्या अध्यक्ष, नीता शहा – सचिव, याचा बरोबर अलका पोतनीस, शुभांगी, सुनीता भागवत, डॉ विनीता बाळ, प्रीती करमरकर - व्यवस्थापकीय विश्वस्त, जगदीश कसबे, सायली ओक-देशपांडे, प्राजक्ता यु.व्ही., पूनम जुनारे, क्षितिजा गोसावी,पल्लवी ढवळे

नारी समता मंच पुढील क्षेत्रांमध्ये सल्ला देते :

लिंग संवेदना, सामाजिक संवेदना, पौगंडावस्थेतील वय, पौगंडावस्थेतील तणाव, तणाव व्यवस्थापन, करिअर समुपदेशन, नातेसंबंधातील मतभेदांसाठी लिंग संवेदनशील समुपदेशन, लैंगिकता शिक्षण, बाल लैंगिक अत्याचार, घरगुती हिंसाकामाच्या ठिकाणी महिलांच्या लैंगिक छळाच्या अंमलबजावणीसाठी सल्लामसलत (प्रतिबंध आणि निवारण)

नारी समता मंचातर्फे कार्य :

१. लिंग आधारित हिंसाचाराचा सामना करणे :

लिंग आधारित हिंसाचाराच्या विरोधात कठोर भूमिका आणि कृती आधारित कार्यक्रम हे मंचाच्या कामाचे दोन प्रमुख घटक आहेत. सुरुवातीपासूनच मंचचे स्पीक आऊट आणि समुपदेशन केंद्र पुण्यात कार्यरत आहे. लिंग आधारित हिंसेबद्दल चळवळीची जसजशी वाढत गेली तसतसे एनएसएमचे कार्य देखील त्यानुसार विस्तारत गेले. त्यामध्ये 'आमचे केंद्र बोला' (सुरुवातीपासून), स्त्री-पुरुष समानतेच्या ब्रीदवाक्यामुळे पुरुषांसाठी स्वतंत्र बोलणे आणि समुपदेशन सुविधा 'पुरुष संवाद केंद्र' सुरू, लिंग संवेदनशील समुपदेशन केंद्र, शॉर्ट स्टे होम (आपले घर) सुरुवात केली. अशा उपक्रमातून नारी समता मंच महिलांना सक्षम बनवते.

२.नारी समता मंचातर्फे चेतना वाढवण्याच्या मोहिमा, कार्यशाळा, कार्यक्रम :

संघटनेचा वैचारिक पाया तयार करण्यासाठी आणि विकसित करण्यासाठी मंचचे सदस्य अनेकदा चर्चा आणि विचारमंथन करतात आणि चिंतेच्या विशिष्ट मुद्यांवर भूमिका ठरवतात. स्त्री-पुरुष समानतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी मंचने वेळोवेळी विविध कार्यशाळा, चर्चासत्रे, सल्लामसलत तसेच सार्वजनिक कार्यक्रमांचे आयोजन केलेत्यामध्ये अपराजिता परिषद, कुटुंब जीवन परिषद, स्त्रीचे होरपळणे - एक ज्वलंत प्रश्न , प्रिंट मीडिया आणि लिंग समस्या,

विशेषत: मुद्रित माध्यमे 'ओपिनियन मेकर' म्हणून महत्त्वाची भूमिका बजावतात. बहुतेक माध्यमे महिलांना मध्यमवर्गीय गृहिणी म्हणून हायलाइट करतात. या पार्श्वभूमीवर मंचाने प्रसारमाध्यमांमधील महिलांची प्रतिमा आणि ती बदलण्याची गरज यावर भर देणाऱ्या सल्लामसलत आयोजित केली होती.महाराष्ट्राच्या मुली उपक्रम, आत्मसन्मान परिषद, अमन के रास्ते मोहीम या उपक्रमा अंतर्गत मार्गदर्शन केले जाते.

नारी समता मंचातर्फे चालू असलेले प्रकल्प :

१.कातकरी विकास (२००० पासून) :

सन २००० च्या सुमारास आंबेगाव ब्लॉकमध्ये ग्रामीण आरोग्य प्रकल्पावर काम करत असताना नारी समता मंच पहिल्यांदा त्यांच्या कष्टांच्या संपर्कात आला. कातकरी ही महाराष्ट्रातील आदिम जमातींपैकी एक आहे आणि त्यांना 'विशेषतः असुरक्षित आदिवासी गट' (PVTG) म्हणून ओळखले जाते. हा पूर्वीचा जंगलात राहणारा समुदाय कथ्था (किंवा मराठीत कात) बनवण्यात गुंतला होता. 'कातकरी' हा शब्दच त्यांच्या जुन्या काळातील व्यावसायिक ओळखीची आठवण करून देतो. ब्रिटीश धोरणांमुळे त्यांना जंगलातील कच्च्या मालावर मर्यादा आल्या, ज्यामुळे त्यांची पारंपरिक उपजीविका नष्ट झाली.

कातकऱ्याना कामाच्या शोधात तळ हलवावा लागला. परंतु शिक्षणाचा अभाव आणि मुख्य प्रवाहात समाजात टिकून राहण्यासाठी कोणतेही कौशल्य नसल्यामुळे, त्यांनी मुख्यतः शेतमजुरी किंवा वीटभट्टीवरील मजूर यासारख्या हंगामी मजुरीच्या कामातून आपली उपजीविका केली. सतत कामाच्या शोधाच्या दबावामुळे त्यांना तात्पुरते स्थलांतर करावे लागले. त्यामुळे खेड्यातील समाज जवळ येऊनही कातकरी बहुतांशी काठावर राहतात. त्यांच्याकडे आवश्यक कागदपत्रे/आयडी पुरावे असण्याबाबत जागरूकता नाही. दोन वर्षांच्या कायदेशीर लढाईमुळे पुणे जिल्ह्यात त्यांना जात प्रमाणपत्र मिळण्याचा मार्ग मोकळा झाला. कातकरी मुलांनी शिक्षण पूर्ण केले तर त्यांना चांगले जीवन जगता येईल. या उद्देशाने मंचने कातकरी मुलांसाठी खेळघर सुरू केले.

२.यार्दी वस्ती सहभाग प्रकल्प, भवानी पेठ-पुणे :

२०२१ पासून भवानी पेठेतील शहरी समुदायामध्ये काम करण्यास नारी समता मंचाने सुरुवात केली आहे. आरोग्य आणि पोषण, सामुदायिक शौचालयांची देखभाल, व्यावसायिक प्रशिक्षण आणि शिक्षण या मुख्य कार्यक्रमाच्या क्षेत्रांवर काम करण्यासाठी समुदायातील समुदाय मोबिलायझर्सची क्षमता वाढवण्याच्या दिशेने काम करत आहोत.

३.हिंसाचार वाचणे -ग्रामीण शहरी भारतातील दररोज लवचिकता आणि लैंगिक न्याय:

कौटुंबिक हिंसाचारावर हा एक संशोधन प्रकल्प असून महाराष्ट्रातील तीन राज्यांमध्ये तो राबविला जात आहे. क्वीन मेरी युनिव्हर्सिटी, लंडन हे प्रमुख केंद्र आहे आणि आयआयटी बॉम्बे आणि मंच महाराष्ट्रात भागीदार म्हणून काम करत आहेत. या प्रकल्पाला ब्रिटिश अकादमीचे सहकार्य आहे. अशा पद्धतीने 'नारी समता मंच' मार्फत महिलांच्या विकासासाठी कार्य केलेले दिसून येते.

समारोप :

१९६७ नंतर भारतीय राजकारणात जसे बदल होऊ लागले तसेच समाजजीवनावर बदल झाले.१९७४ भारतातील स्त्रियांच्या दर्जासंबंधी अहवाल प्रसिद्ध झाला ज्यातून स्त्रियांची परिस्थिती लक्षात आली. यातून स्त्रियांच्या चळवळीत फार मोठ्या प्रमाणात वैविध्य निर्माण झाले. ज्यामुळे भारतात स्त्रियांच्या विविध विषयावर काम करणाऱ्या संघटना निर्माण झाल्या. या संघटनांचे मुख्य प्रवाहातील राजकीय विचारसरणींशी वा पक्षांशी राजकीय आणि वैचारिक जवळचे नाते होते. त्यातील कित्येक संघटनांना त्या पक्षाच्या आघाडया असेच म्हणावे लागेल. दुसरीकडे १९७५ नंतर हळहळू मोठ्या शहरांमध्ये आणि गावांमध्ये अत्यंत जहाल बंडखोर भूमिका घेऊन काम करणाऱ्या स्त्री संघटना उभ्या राहिल्या. महाराष्ट्रातील पश्चिम महाराष्ट्र हा पुरोगामी विचारांचा त्यामुळे या भागात स्त्रियांच्या विकासासाठी अनेक संघटना अस्तित्वात आल्या. यातील प्रत्येक संघटनेचे उद्दिष्ट स्त्रियांना त्यांच्या हक्काची जाणीव जागृती निर्माण करून देऊन त्यांचा सामाजिक,आर्थिक आणि राजकीय विकास करण्याचे ध्येय निश्चित केले असल्याचे दिसते. या मध्ये नारी समता मंच या महिला संघटनाचा संघटनात्मक कार्यप्रणाली व त्यांनी महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी अनेक महत्त्वपूर्ण उपक्रम राबवले आहेत. या उपक्रमामध्ये महिला सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय तसेच त्यांना मानसिक दृष्टया सक्षम बनवण्याचे कार्य संघटनांच्या उपक्रमात दिसून येते.

संदर्भ सूची :

1. वातार उषा, (१ जानेवारी १९७७), "भारतातील स्त्री-मुक्ती चळवळ - एक ऐतिहासिक दृष्टिक्षेप", लेख 'बायजा' मासिक प्रकाशित, पुणे.
2. लोकसत्ता, (११ एप्रिल २०१५) 'महिला चळवळीचा उदय', दिनिक वृत्तपत्र , पुणे .
3. भागवत विद्युत, (१ मे १९८९), "महाराष्ट्रातील स्त्रियांच्या चळवळीचा आढावा",परामर्श, खंड ११ अंक १, विद्यापीठ तत्वज्ञान विभाग प्रकाशन, पुणे ISSN : 0376-415X
4. पटेल विभुती, (१९९१), "स्त्री चळवळी संबधी दृष्टिकोण : प्रश्न आणि संबध", लेख 'बायजा' मासिक प्रकाशित, पुणे.